

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 20 (2017)

Ό Ιερὸς Αὐγουστίνος στὴν Καππαδοκία τῶν Ὁρθοδόξων Πατέρων. Μὲ ὁδηγὸ μιὰ καραμανλίδικη πραγματεία

Σταύρος Θ. Ανεσιτίδης

doi: [10.12681/deltiokms.26128](https://doi.org/10.12681/deltiokms.26128)

Copyright © 2021, Σταύρος Θ. Ανεσιτίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανεσιτίδης Σ. Θ. (2021). Ό Ιερὸς Αὐγουστίνος στὴν Καππαδοκία τῶν Ὁρθοδόξων Πατέρων. Μὲ ὁδηγὸ μιὰ καραμανλίδικη πραγματεία. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 20, 125–138.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.26128>

Σταύρος Θ. Ανεστίδης

Ο ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ
ΣΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ.
ΜΕ ΟΔΗΓΟ ΜΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΔΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Οι ιεραπόστολοι που έδρασαν στη Μικρά Ασία, οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί κατά κύριο λόγο, διακήρυτταν ότι αποσκοπούσαν στη βελτίωση της εκπαίδευσης και την τόνωση του θρησκευτικού συναισθήματος των Ορθοδόξων. Στην πραγματικότητα, απέβλεπαν στον προσηλυτισμό διαμέσου της αγαθοεργίας και της διαφώτισης.

Η αντίδραση της Μεγάλης Εκκλησίας υπήρξε εύθετη: επίσημη καταγγελία των ιεραποστόλων, απαγόρευση της φοίτησης σε σχολεία ετεροδόξων και έλεγχος των μεταφράσεων της Βίβλου που θα μπορούσαν να προκαλέσουν παρερμηνείες. Το 1868, άλλωστε, ανασυστήθηκε η Κεντρική Εκκλησιαστική Επιτροπή, ώστε να εξασφαλισθεί η αυστηρότερη εποπτεία των θρησκευτικών και εκπαιδευτικών πραγμάτων. Η Επιτροπή ήταν επιφορτισμένη με την έγκριση του περιεχόμενου των βιβλίων που τυπώνονταν στην οθωμανική πρωτεύουσα «εξ απόψεως δογματικής και ηθικής» και ως προς τη «νομιμότητά τους έναντι της οθωμανικής εξουσίας».¹

Χάρη στις εργασίες της Ευαγγελίας Μπαλτά,² είμαστε σε θέση να γνω-

1. Βλ. Κυριακή Μαμώνη, «Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά των μισσιοναρίων. Εκκλησιαστική Πνευματική Κεντρική Επιτροπή 1836-1838», *Μνημοσύνη* 8 (1980-1981), σσ. 179-212. Θεμελιώδης παραμένει η συμβολή του Μ[ηνά] Χ[αμουδοπούλου], «Οι εν Ανατολή Μισσιονάριοι του Προτεσταντισμού», *Εκκλησιαστική Αλήθεια Α'* (1880-1881), σσ. 187-189, 199-201, 215-217, 231-234, 257-261, 267-269, 283-286, 303-305, 323-325. Για την Καππαδοκία ειδικότερα, βλ. Αναστάσιος Μ. Λεβίδης, «Συμβολαί εις την ιστορίαν του προσηλυτισμού εν Μικρά Ασία. Περί των εν Καππαδοκία ενεργειών των προσηλυτιστικών εταιρειών», *Ξενοφάνης Γ'* (1905), σσ. 82-85, 114-119, 145-150, 248-255, 343-351, 403-410.

2. Βλ. κυρίως «Périodisation et typologie de la production des livres karmanlis», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 (1997-1998), σσ. 129-153, και τη

ρίζουμε την ποσοτική υπεροχή του δρασκευτικού εντύπου στη βιβλιογραφημένη караμανλίδικη γραμματεία καθώς και τη σχέση του με τις ιεραποστολικές οργανώσεις όπως η *British and Foreign Bible Society*, η *Church Missionary Society*, η *London Missionary Society* και κυρίως η *American Board of Commissioners for Foreign Missions*.³

Αρχικά τα ιεραποστολικά караμανλίδικα βιβλία εκδίδονταν στην Αθήνα και τη Σύρο και μετά το 1870 στο Λονδίνο. Η πλειονότητα των τίτλων προέρχεται πάντως από την Κωνσταντινούπολη, όπου υπήρχε αξιοσημείωτος αριθμός προτεσταντών, Αρμενίων κυρίως, τυπογράφων (Aramian, Bagdatlian, Minassian, Boyadjian κ.ά.).⁴

Οι πρώτες εκδόσεις στα караμανλίδικα της Βρετανικής Βιβλικής Εταιρείας (*British and Foreign Bible Society*) ανάγονται στα 1826.⁵ Ο συνολικός τους αριθμός θα ξεπεράσει τους 500 τίτλους, ενώ με πρωτοβουλία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εκδόθηκαν μόλις τριάντα τίτλοι (24 έως το 1846 και 6 τον 20ό αιώνα).

Ο αντιρρητικός λόγος της Ορθόδοξης Εκκλησίας είχε ως αφετηρία το έργο του Μητροπολίτου Καισαρείας Παϊσίου, ο οποίος το 1839 θα μεταφράσει και θα εκδώσει στη γλώσσα του τουρκόφωνου ποιμνίου του την *Κατήχησιν της Αληθούς Θρησκείας*, του Πλάτωνος, Μητροπολίτου Μόσχας.⁶ Στα μέσα του 19ου αιώνα, στις 32 εκδόσεις της Βιβλικής Εταιρείας

συναγωγή σχετικών άρθρων Evangelia Balta, *Beyond the language frontier. Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing*, The Isis Press, Istanbul 2010.

3. Βλ. Κωνσταντία Π. Κισκήρα, «Προτεστάντες ιεραπόστολοι στην καθ' ημάς Ανατολή, 1819-1914: Η δράση της American Board», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 (1997-1998), σσ. 97-128, και συμπληρωματικά Σταύρος Θ. Ανεστίδης, «Αμερικανοί ιεραπόστολοι στη Μικρά Ασία. Βιβλιογραφική επισκόπηση», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11 (1995-1996), σσ. 375-388. Πρβλ. Gerasimos Augustinos, “‘Enlightened’ Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860”, *Journal of Modern Greek Studies* 4/2 (Οκτώβριος 1986), σσ. 129-142.

4. Βλ. Robert Anhegger, “Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur”, *Anatolica* 7 (1979-1980), σ. 173.

5. Βλ. Richard Clogg, “The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850: I, II”, *Journal of Ecclesiastical History* XIX/1-2 (1968), σσ. 57-81, 171-193.

6. Βλ. *ΤΟΓΡΟΥ ΤΙΝΙΓΝ ΤΑΛΙΜΙ ΚΙ ΤΑΡΙΧΤΕ 1765 ΜΟΣΧΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΟΥΤΟΥ ΦΑΖΙΛΕΤΛΟΥ ΜΑΛΟΥΜΑΤΛΟΥ ΠΛΑΤΩΝΤΑΝ ΤΑΣΝΗΦ ΟΛΤΟΥ*. Βε Ορθόδο-

θα υπάρξει ένα αντιστάθμισμα 24 τίτλων, στην πλειονότητά τους κατηχήσεις, προσευχητάρια, σχόλια και ερμηνείες της Αγίας Γραφής. Στη σειρά αυτή ιδιαίτερης αναφοράς χρήζουν οι εκδόσεις *Έλεγχος Διαμαρτυρομένων*

ξος Χριστιανλαρίγν τζόνυμλεσι κεντί λισανλαρηνά τερτζουμά εττιρτιλέριτι, βε φάκατ τούρκτζα πιλέν Χριστιανλάρ μαχρούμιτλερ που Αζίζ Κιταπτάν σιμιτιγέκαταρ, βε σίμιτι, ΜΟΥΡΟΥΤΟΥΛΛΑΧΗ ΤΑΑΛΕ ΚΑΪΣΕΡΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΟΥΤΟΥ ΦΑΖΙΛΕΤΛΟΥ ΜΑΛΟΥ-ΜΑΤΛΟΥ ΠΑΪΣΙΟΣΤΑΝ, Τούρκτζαγιατά τερτζουμά ολούπ πάξι ταφαφλαριγντά πιρκάτζε τενζιλ, βε Κιταπήγν μαξατινά μουγαϊρ όλμαγιαν τεπιλλικλέριλεν οκουγιανλαρίγν κολάγι αγναμασί ιτζίν. ΣΕΡΙΦ ΣΥΝΟΔΟΣΟΥΓΝ ΕΜΡΪΛΕ ΠΑΣΜΑΓΙΑ ΒΕΡΙΑΤΙ, ΑΣΙΤΑ-ΝΕΤΕ, Κούτους Σεριφίγν Πασμαχανεσιντέ, Σενεσιντέ, 1839 [= *Κατήχησις της Αληθούς Θρησκείας, συγγραφείσα τω 1765 υπό του εναρέτου και λογιωτάτου Πλάτωνος, Μητροπολίτου Μόσχας*, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Παναγίου Τάφου, 1839]. Πρβλ. Séverien Salaville – Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs I (1584-1850)*, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών – Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1958, αρ. 97. Πρβλ. Κυριακή Μαμώνη, «Ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ και η караμανλίδικη μετάφραση της *Ορθόδοξης Διδασκαλίας* του Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 7 (1988-1989), σσ. 129-140. Δεν έχει εξακριβωθεί ποια έκδοση έχει χρησιμοποιήσει ο Παΐσιος. Το 1782 ο Αδαμάντιος Κοραής είχε εκδώσει τη *Διδασκαλία* στα ελληνικά από τη μετάφραση στα γερμανικά του ρωσικού πρωτοτύπου. Βλ. *Ορθόδοξος Διδασκαλία* είτουν *Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας* συγγραφείσα παρά του Σοφωτάτου και Πανοσιωτάτου εν ιερομονάχοις Κυρίου Πλάτωνος, πρώην Αρχιμανδρίτου της εν Τροϊτζη Μονής, τανύν δε Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Μόσχας, και μεταφρασθείσα πρώτον μεν εκ της Ρωσικής εις την Γερμανικήν, νυν δε εκ της Γερμανικής εις την Ελληνορωμαϊκήν Διάλεκτον – η προσετέθησαν σημειώσεις διάφοροι, και προδιόκησις περι Κατηχήσεως παρά του Μεταφραστού, Εν Λιψία της Σαξονίας – παρά Ιωάννη Γόττλοπ Εμμανουήλ Βρέιτκοφ, Έτει 1782. Τον ίδιο χρόνο ο Γεώργιος Βεντότης εξέδωσε στη Βιέννη τη δική του μετάφραση στην ελληνική από προηγούμενη γαλλική. Βλ. *Ορθόδοξος Διδασκαλία ήτοι Χριστιανική Θεολογία εν επιτομή*, Εις χρήσιν της Καισαρικής Υψηλότητος του Μεγάλου Δουκός και Αυτοκρατορικού διαδόχου πασών των Ρωσίων Παύλου Πέτροβιτζ. Συγγραφείσα παρά του της αυτού Καισαρικής Υψηλότητος διδασκάλου τότε μεν Ιερομονάχου, και μετά ταύτα Αρχιμανδρίτου της Μονής της Αγίας Τριάδος. Νυν δε αξιοπρεπεστάτου Μητροπολίτου Μόσκβας Πλάτωνος, του Θεολογικωτάτου, Μεταφρασθείσα μεν εκ της γαλλικής Διαλλέκτου, Εκδοθείσα δε δαπάνη και επιμελεία Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη Και παρά του αυτού αφιερωθείσα Τω Πανιερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Φιλαδελφείας Κυρίῳ Κυρίῳ Σοφρονίῳ Κουτουβάλη. Εν Βιέννη της Αουστρίας 1782. Παρά Ιωσήφ τῳ Γερολδίῳ. Βλ. *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, par Émile Legrand, œuvre posthume complétée et publiée par Mgr Louis Petit – Hubert Pernot, τόμ. II, Παρίσι 1928, σσ. 383-387.

(1876),⁷ *Προστάτης της Ορθοδοξίας* (1883),⁸ και *Πλανώντες και Πλανώμενοι* (1898),⁹ ενώ εκδίδονται και θρησκευτικά λογοτεχνήματα όπως *Επισκέψεις εις Ιεροσόλυμα* (1862)¹⁰ και *Άγιος Αλέξιος* (1905),¹¹ με 9 και 6

7. Βλ. ΕΛΕΓΧΟΣ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΩΝ γιάχοτ τεκζίπ-ούλ Προτεστών. Χερ πιρ Χριστιάν καρηνδασλαρημηζά πιλινμεσί ελζέμ ολάν μαρτυρίαλαρδάν ιπαρέτ ολάν Προτεστανλερίν χερ πιρ σουαλλερινέ μεφχούμ βεριλμέκ ουζερέ Ουργουπλού Χ. Στέφανος Ιωάννου, τεελίφ κερδεσί ολαράκ, πέρ εσέρι καδιμέ ολούπ, Αθήναδα τάππου τεμισί ολουνομούσδουρ. ΔΑΠΑΝΗ Χ. ΛΑΖΑΡ. ΙΩΑΝΝΟΥ και Χ. ΣΤΕΦ. ΙΩΑΝΝΟΥ, ΑΘΗΝΗΣΙ, ΤΥΠΟΙΣ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ, 1876 [= Έλεγχος Διαμαρτυρομένων ή ο Αποκηρυγμένος Διαμαρτυρούμενος, Αθήνα, Τυπογραφείον Χ. Ν. Φιλαδελφέως, 1876]. Πρβλ. Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs III (1866-1900)*, Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός», Αθήνα 1974, αρ. 195.

8. Βλ. ΧΑΜΙΪ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ (ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ). Γιάνι Προτεστανλήκ δεσισελερινέ καρσού Ορθοδοξιάϊ χημαγέ, βε Προτεστανληγήν ιπτιδαϊ ζουχουρινί βε ιτικαδηνή ιφαδέ ιδέρ πιρ κιτάπη μουστετάπδηρκι, (Ίπτιδα Πατριχανεμιζίν «Αλήθεια» γαζέτασηνα δέρδζ οληναράκ, σόνρα μααρίφ ναζαρέτι δζελιλεσί ρουχσατή ιλέ άιριδζε πασηλημός, βε Ταραφημηζδάν Τούρκδζεγιε πι-τα-τερδζουμέ «Ανατολή» γαζέτασηνα δέρ οληναράκ που δεφά άιριδζε τάππ-ου τεμισί οληνομούσδουρ), ΔΕΡΙ ΣΑΑΔΕΤΔΕ, Ε. Μισαηλίδης ματπαασηνδά, 1883 [= *Προστάτης της Ορθοδοξίας*, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Ε. Μισαηλίδου, 1883]. Πρβλ. Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, ό.π., αρ. 216.

9. Βλ. ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΤΕΚΝΟΠΟΥΛΟΥ. Κατηχητού των Πατριαρχείων και ιεροκήρυκος, ΠΛΑΝΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΛΑΝΩΜΕΝΟΙ ΓΙΑΝΙ ΑΛΔΑΔΑΝΛΑΡ ΒΕ ΑΛΔΑΝΑΝΛΑΡ. Χριστοσούν Μεγάλη Εκκλησίασηνδαν ταστήκ ολουνομούσδουρ. ΠΙΡΙΝΔΖΙ ΤΖΙΑΤ. Maarif nezareti celilesiile 14 Mart sene 1314 ve 56 numerolu ruhsati resmiyesiile ilk defa olarak tab olunmuşdur, ΔΕΡΙ ΣΑΑΔΕΤΔΕ, ΠΑΤΡΙΚΧΑΝΕ ΜΑΤΠΑΑΣΗΝΔΑ ΤΑΠ ΟΛΟΥΝΔΟΥ, 1898 [= *Πλανώντες και Πλανώμενοι*, Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχικόν Τυπογραφείον, 1898]. Πρβλ. Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, ό.π., αρ. 319.

10. Βλ. ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜΙΝ ΖΙΓΙΑΡΕΤΝΑΜΕΣΙ βε Βαλιδευουλλαχίν γιασαλή – χαζρέτι Αβρααμήν κουρπανή – πένι αδεμέ ιδζάπ ιδέν νασαχάτ – Δουγγιανήν εββελινδέν αχηρινέδεγιν αχβαλί – Βε μαχσέρ διβανηνά δαϊρ μονταζάμ πεγιδιέρ ολούπ, που δεφά δαχά δηκατληδζά τάππου τεμισί ολουνομούσδουρ [= *Επίσκεψεις εις Ιεροσόλυμα*, 1862]. Πρβλ. Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs II (1851-1865)*, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 1966, αρ. 139.

11. Βλ. AZIZ ΑΛΕΞΙΟΣΟΥΝ ΒΕ ΔΖΟΥΜΛΕ AZIZΛΕΡΙΝ ΒΕ ΜΑΧΣΕΡ ΔΙΒΑΝΗΝΗΝ ΝΑΚΛΙΕΤΛΕΡΙ ΒΕ ΔΖΑΝΑ ΦΑΪΔΑΛΗ ΝΑΣΗΧΑΤΛΑΡ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΕΔΕ, ΠΑΤΡΙΚΧΑΝΕΝΙΝ ΜΑΤΠΑΑΣΗΝΔΑ ΤΑΠ ΟΛΟΥΝΜΟΥΣΔΟΥΡ, 1905 [= *Ο Άγιος Αλέξιος, οι Άγιοι Πάντες, η Ημέρα της Κρίσεως. Ιστορίες και συμβουλές επωφελείς για την*

επανεκδόσεις αντίστοιχα.¹² Το *Προσευχητάριον*¹³ (1836) υπερτερεί με 16 διαδοχικές εκδόσεις.¹⁴

Αντιθέτως, τα μεταφρασμένα έργα του Λέοντος Μελά *Οι Τρεις Ιεράρχαι* (1886)¹⁵ και *Χριστιανικαί δεήσεις* (χ.χ.)¹⁶ δεν θα σημειώσουν εκδοτική επιτυχία, όπως άλλωστε και τα μελετήματα λογίων της Καππαδοκίας που πραγματεύονται ζητήματα τοπικής ιστορίας: *Η Μονή του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στο Ζιντζίδερε* (1898)¹⁷ του Ιωάννη Κάλφογλου και *Μητροπο-*

ψυχή, Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχικόν Τυπογραφείον, 1905]. Πρβλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika. XXe siècle. Bibliographie Analytique*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1987, αρ. 17.

12. 1862, 1866, 1873, 1892, 1905, 1907, 1914, καθώς και δύο αχρονολόγητες εκδόσεις για την *Επίσκεψιν*. 1905, 1907, 1929, καθώς και τρεις αχρονολόγητες εκδόσεις για τον *Άγιο Αλέξιο*.

13. Βλ. *ΙΠΑΔΕΤNAME*, Γιάνε Γκερέκ έρκεκλερέ, γκερέκ δις έχληλερέ, πογιουγιέ βε κιουτζουγιέ, φαρξ ολάν Ιπατετλέρ, Παναγίανιν Χαιρετισμοσλαρί, Παράκλησις, βε αξίς Μετάληψι. Ίπτιτα σίμιτ πασαλτί, Σαπουντζού ΜΑΝΟΛΟΥΝ Ογλού Νεβσεχιρλί Ραγπετλού ΣΩΦΡΟΝΟΥΝ γαγρετίγίλε, Ασιτανετέ, Πατρικχανετέ, Α. Αργυράμμουνου Πασμαχανενντέ, 1836 [= *Προσευχητάριον*, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Α. Αργυράμμωνος, 1836]. Πρβλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900). Bibliographie analytique*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1987, αρ. 14.

14. Οι εξής: 1836, 1852, 1862, 1871, 1878, 1884, 1885, 1887, 1894, 1896, 1903, 1905, 1908, 1911, 1914, 1921.

15. Βλ. *ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ*, ΓΙΑΝΙ ΟΥΤΖ ΑΑΖΙΖ ΙΕΡΑΡΧΗΣΛΕΡΙΝ ΤΕΡΔΖΟΥΜΕΪ ΧΑΛΛΕΡΙ ΟΛΟΥΠ, ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΑΠΠΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΔΕΝ τερδζουμέ βε τανζήμ ολουναράκ Μεαρίφ Ναζαρέτι δζελιλεσινίν φι 21 Δεμαζίουλ αχίρ σενέ 303, 48 νούμερολη ρουχσατή ιλέ ταππ οληνδή, ΔΕΡΙ ΣΑΑΔΕΤΔΕ ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΕΛΙΔΗΣ ΜΑΤΠΑΑΣΗΝΔΑ, 1886 [= *Οι Τρεις Ιεράρχαι*, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Ευαγγελινού Μισαηλίδου, 1886]. Πρβλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments I*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1997, αρ. 50.

16. Βλ. *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙ ΝΙΓΙΑΖΛΑΡ*. ΛΕΩΝ ΜΕΛΑΣΔΑΝ ΓΙΟΥΝΑΝ ΛΙΣΑΝΗΝΔΑ ΤΑ-ΣΝΗΦ ΒΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Μ. ΛΕΒΙΔΗΣΔΕΝ ΤΟΥΡΚΙ ΛΙΣΑΝΗΝΑ ΤΕΡΤΖΟΥΜΕ ΟΛΑΡΑΚ ΤΑΠ ΟΛΟΥΝΔΗ, ΣΜΥΡΔΕ, ΠΡΟΟΔΟΣ ΜΑΤΠΟΥΑΣΙΝΔΑ [= *Χριστιανικαί δεήσεις*, Σμύρνη, Τυπογραφείον η «Πρόοδος»]. Πρβλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments I*, αρ. 112.

17. Βλ. *ΖΙΝΔΖΙΔΕΡΕ ΚΑΡΓΕΣΙΝΔΕ ΠΟΥΛΟΥΝΑΝ ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΗ ΓΙΑΧΟΔ ΜΟΝΗ ΦΛΑΒΙΑΝΩΝ*. ΜΟΥΧΑΡΡΙΡΙ ΑΝΑΤΟΛΗ ΓΑΖΕΤΑΣΗΝΗΝ ΣΑΠΗΚ ΜΟΥΔΙΡ ΒΕ ΜΟΥΧΑΡΡΙΡΙ ΙΩΑΝΝΗΣ Η. ΚΑΛΦΟΓΛΟΥΣ. Maarif nazaret celilesinin fi 30 Mayıs [1] 314 tarihli ve 266 numarolu ruhsatı ile tab'olunmuştur, ΔΕΡΙ ΣΑΑΔΕΤΔΕ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΔΗΣ ΜΑΤΠΑΑΣΗΝΔΑ, 1898 [= *Η Μονή*

λίται *Καισαρείας* (1896)¹⁸ του Ιωάννη Ιωαννίδη.

Ο οίκος Παγδαδλιάν, ο οποίος εξέδωσε την πραγματεία για τον Ιερό Αυγουστίνο, υπήρξε σημαντικός εκδότης των Αρμένιων ιεραποστόλων. Με αφετηρία το 1855, και το *Ψαλτήριον*,¹⁹ έως το 1894 και την έκδοση του παρόντος μελετήματος, κυκλοφόρησαν περισσότεροι από 30 τίτλοι: ψαλτήρια, εκδόσεις της Αγίας Γραφής, θεολογικές πραγματείες, βιβλικά αναγνώσματα κ.λπ. Την προσηλυτιστική αυτή γραμματεία αντέκρουσε με συνέπεια ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης,²⁰ η πεφωτισμένη αυτή προσωπικότητα των τουρκόφωνων Ορθοδόξων, από τον εκδοτικό οίκο του οποίου προήλθε και το κορυφαίο αντιρρητικό κείμενο εναντίον των Προτεσταντών, *Χαμιΐ Ορθοδοξία* (1883).

Στην έκδοση δεν υπάρχει το παραμικρό στοιχείο για τον συντάκτη της πραγματείας. Δυστυχώς, ούτε η βιβλιογραφία των Dalleggio-Salaville, παρέχει κάποια ένδειξη.²¹ Το μόλις 39 σελίδων κείμενο διαρδρώνεται ως εξής:

του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στο Ζιντζίδερε, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Αλεξάνδρου Νομισματίδου, 1898]. Πρβλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*. *Bibliographie analytique*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1987, αρ. 100.

18. Βλ. ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΛΕΡΙ ΒΕ ΜΑΑΛΟΥΜΑΤΗ ΜΟΥΤΕΝΕΒΒΙΑ. ΜΟΥΧΑΡΡΙΡΙ ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ. Μεαρίφ ναζαρέτι δζελελεσινίν ρουχσατή ιλέ ταπ ολοννμούσδηρ, ΔΕΡΙ ΣΑΑΔΕΤ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΔΗΣ ΜΑΤΠΑΑΣΗΝΔΑ, 1896 [= *Μητροπολίται Καισαρείας*, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Αλεξάνδρου Νομισματίδου, 1896]. Πρβλ. Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs III (1866-1900)*, Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός», Αθήνα 1974, αρ. 306.

19. Βλ. ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ, Γιάνι ΖΕΠΟΥΡΙ ΔΑΒΙΔ. Ιπρανίτζετεν τερτζουμέ ολούπ, ΙΣΤΑΜΠΟΛΑ, ΤΖΕΡΤΖΕΛΙΝ ΠΑΣΜΑΧΑΝΕΣΙΝΤΕ ΤΑΠ ΟΛΟΥΝΜΟΥΣ, 1855 [= *Ψαλτήριον*, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείον Τζερτζελί, 1855]. Πρβλ. Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs II (1851-1865)*, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 1966, αρ. 121.

20. Βλ. Evangelia Balta, «Ottoman Evidence About the Greek and Karamanli Editions of Evangelinos Misailidis, I», στο E. Balta, *Beyond the language frontier*, σσ. 179-192, και ειδικότερα σημ. 1 και 2, σ. 179, όπου και σύνοψη της βιβλιογραφίας για τον Μισαηλίδη.

21. Η έκδοση είναι καταχισμένη υπό τον αριθμό 284 στο Sévérien Salaville – Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs III (1866-1900)*, Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός», Αθήνα 1974, ως εξής: «ΑΓΙΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣΗΝ ΤΕΡΤΖΕΜΕΪ ΑΧΒΑΛΗ

Το πρώτο κεφάλαιο επέχει δέση βιογραφικού σημειώματος.²² Το δεύτερο επικεντρώνεται στη θεολογία και τη διδασκαλία του Αυγουστίνου,²³ και το τρίτο επιχειρεί σύντομη αναφορά στο συγγραφικό του έργο.²⁴

Σελίδα τίτλου του μοναδικού καταγεγραμμένου αντιτύπου στις συλλογές του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

ΒΕ ΤΑΧΡΙΡΑΤΗ. ΙΣΤΑΝΠΟΛ, ΜΑΤΠΑΑΪ Κ. ΠΑΓΔΑΔΛΙΑΝ, Σουλτάν Χαμάμ Τζαττεσί N. 14, 1894, In 8° (170x113 mm), de 39 pages”. Δεν επισημαίνεται πού απόκειται κάποιο αντίτυπο. Στη συλλογή του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών εντοπίσαμε το μοναδικό αντίγραφο σε μικροφίλμ.

22. «ΚΗΣΜΗ ΕΒΒΕΛ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣΗΝ ΤΕΡΤΖΕΜΕΪ ΑΧΒΑΛΗ», σσ. 4-9.

23. «ΚΗΣΜΗ ΣΑΝΙ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣΗΝ ΒΑΖΛΑΡΗ ΒΕ ΙΦΑΪ ΧΗ[Κ]ΜΕΤΙ ΡΟΥΧΑΝΙΓΕΣΙ», σσ. 10-20.

24. «ΚΗΣΜΗ ΣΑΛΙΣ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣΗΝ ΤΑΧΡΙΡΑΤΗ», σσ. 21-39.

— 30 —

λουκαττά 'Αλλαχην μούρατλήτζα βούτζουτέ κεμιζέ τεγενλερέ άσλα γιούζ βερμέζ ίτι· ακουτσιγέτ 'Αλλαχά βέ κούναχ μαχλουκά μαχσούς τηρ», τέρ ίτι.

Πίρ τε Αύγουστινος τζόκ τικκατλήτζα βέ τεκίτ ίλέ πεγιάν έπις τέρ κι χέρ κούναχ βέ χέρ τούρλού κούναχ ίρατέτι ινσανιγετέν όλούπ ίντιχάπ όλουνούρ. Τεσατούφι τεγίλ, 'Αλλαχτάν τα τεγίλ τηρ, άντζακ ινσάν ίσλέρ. βέ δ μεσούλ τηρ. 'Ινσανιγέτ κούναχ η 'Αδαμην ίρατετιντέν τηρ βέ τζούμλεμιζ ινσανιγετέν χισσετάρ όλτηγημής κίπι όλ κούναχτάν χισσετάρ ίζ. τζούνκι όλ κούναχ άσασί τεγίλ, ίλλα ινσάν τζινσινίν κούναχη όλτηγη ίτζούν όλ τζινστέν χασήλ όλάν άσασλαρά χάκκ ίλέ σαγιήληρ.

Χούλασάι κελάμ Αύγουστινοσήν μεπτελερί πουνλαρτάν ίπαρέτ ίτι, γεζνι

1. 'Ινσάν μουκαττές όλαρακ χάκκ όλουνούπ κεντίσι κούναχη γιοκτάν βάρ έίλετί· βέ ινσανιγέτ κούναχη γεζχοτ «κούναχη άσλι» ίρατέτι ινσανιγετέν νεσέτ έτίπ τε χέρ άτέμ τάχι πού ινσανιγετέν χισσετάρ όλτηγηντάν «κούναχη άσλι» ίτζούν μούτζριμλικ τεγιού χέρ άτέμ άζαπά μούσταχάκκ τηρ.

2. 'Ινσάν κερék τζεσετί νισπετιντέ, κερék ρουχη νισπετιντέ πίρ τζίνς όλαρακ χάκκ όλουνηγηντάν 'Αδαμην κεντί ζούριγετινέ όλάν άλακασή χέμ τζεσετινέ χέμ τε ρουχηνά πακάρ.

3. 'Αλακάι μεζπούρετέν ρουχη ινσανι τζεσετι κίπι

— 31 —

τογρουτάν κούναχην τεσειρινί τουγιάρ.

4. Κούτζούκ τζοτζουκλάρ χέμ τζεσετεριντέ χέμ ρουχλαρηντά τάχι κούναχά μείλ βέ σεβταλαρή πουνουνηγηντάν άζαπά μούσταχάκκ τηρλάρ.

5. Ταπίάτη τζισμανιγενίν ποζουκκληγή ταπίάτη ρουχανιγενίν ποζουκκληγηνήν σεπετί όλμαγηπ άνήν έσερί τηρ. Ταπίάτη ρουχανιγέ μουκαττές καλήητζα ταπίάτη τζισμανιγενίν νοκασή γιού τηρ. 'Ιρατέτ γεζχοτ ταπίάτη ρουχανιγέ τούστόόκτε, ταπίάτη τζισμανιγέ περαπέρ τούσέρ.

6. Τετζίτί κάλπ βουκουιντέ ινσάνην ίρατετι Ρούχ όλ Κούτς ίλέ περαπέρ ίσλέμεγιπ Ρούχ όλ Κούτς χέμ μούπασερέτ χέμ τεκμιλ έτέρ. Τετζίτί όλούτζαγια κατάρ ίρατέτι ινσανιγέ 'Αλλαχά μουχλίφ όλούπ κεντίσινί γενιλετέμεζ.

Αύγουστινοσήν ίσπου ταλιματή έββελα κιλισέι γαρπιγετέ καπούλ όλουνού ίσέ τε, σόνρα Ρώμα κιλισεσί γεζνι Πάπα κιλισεσιντέ τζόκ τεπίλάτ καπούλ έτίπ, άμμα πού με πτελέρ πάχη ίστιλαχάτην τεπίλ όλουμασή ίλέ περαπέρ Προτεσταντλάρ παραφηντάν σάικι σύμουμεν καπούλ όλουμής τηρ.

ΚΕΦΑΡΕΤΕ ταρ τικκατά σαγιάν βέ πέλικι τεατζτζούπ όλουνατζάκ σέι τέρ κι άρκι μουαλλιμλερίν ταλιματή γαρπιλερίν βέ Αύγουστινοσήν ταλιματηντάν ζιγιατέ μούσταχασέν βέ ταχά ζιγιατέ 'Αν-

Σελίδες από την πραγματεία.

Ο ανώνυμος συγγραφέας θεωρεί α ριγοί τον Αυγουστίνo ως την επιφανέστερη μορφή της χριστιανικής Εκκλησίας μετά τους Αποστόλους.²⁵ Αν και σύντομο, το πρώτο κεφάλαιο περιγράφει με επάρκεια την ταραχώδη και άσωτη νεανική του ηλικία και τη μεταστροφή του στη χριστιανική ομολογία. Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τη θεολογία του Αυγουστίνου ως προς τα ζητήματα χριστιανικής οντολογίας και ηθικής (ψυχική αναγέννηση, αλληλεγγύη, ανοχή, φιλανθρωπία και προσευχή). Ο ανώνυμος συγγραφέας συνδιαλέγεται

25. Βλ. σ. 3: «Κερék τερτζεμί αχβαλή βε τετζριπέι τερουνιγεσί χουσουσηντά, κερék βαζλαρή, ταχριράτ βε ταλιματή βε χητεμάτη ρουχανιγέ βε κιλισεβιγεσί χουσουσηντά κιλισέι Μεσιχιγέ ουζερινέ πρακτηγή τεσειράτ παπηντά 'Άγιος Αυγουστινοστάν ζιγιατέ ζικρέ σαγιάν πιρ ζατ εγιάμη Χαβαριγιουντάν περού ζουχούρ έτεμεις τηρ».

κυρίως με τις απόψεις του Αυγουστίνου για το προπατορικό αμάρτημα, τη θεία χάρη, την ελεύθερη βούληση και τον προορισμό του ανθρώπου, επιχειρώντας και τη σύγκριση με τη σκέψη Ορθόδοξων Πατέρων όπως ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Μέγας Αθανάσιος, ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο Ευσέβιος Καισαρείας και ο Κύριλλος Αλεξανδρείας. Ωστόσο, θα ομολογήσει την ανεπάρκειά του για να αναμετρηθεί με την τελειότητα της αυγουστίνειας θεωρίας. Επισημαίνει, εντούτοις, ότι πρωταρχικό μέλημά του υπήρξε η εξοικείωση των αναγνωστών με τη διδασκαλία του κορυφαίου θεολόγου. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται μόλις τρία έργα του Αυγουστίνου: οι *Αναθεωρήσεις* (*Retractiones*, *Μουλαχαζαλάρ* στα караμανλίδικα), οι *Εξομολογήσεις* (*Confessiones*, *Ικραρλάρ* στα караμανλίδικα) και η *Πολιτεία του Θεού* (*De Civitate Dei*, *Μελεκούτ Ουλλάχ* στα караμανλίδικα), το κορυφαίο επίτευγμα της ανθρωπίνης πνευματικής δημιουργίας, σύμφωνα με τον συγγραφέα.²⁶

Χρήσιμη ίσως εδώ μια σύντομη ανακεφαλαίωση της επίδρασης της θεολογίας του Αυγουστίνου στην καθ' ημάς Ορθοδοξία:

Εν πρώτοις, ο αντιδυτικός ουμανιστής Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος ο Νοταράς (1641-1707) είχε ενσωματώσει τα έργα του Αυγουστίνου στις πηγές της πραγματείας του *Ορθόδοξος ομολογία της πίστεως* (1669).²⁷

Τον επόμενο αιώνα, ο σοφός διδάσκαλος και προεξάρχουσα μορφή των Κολλυβάδων, συν τοις άλλοις, Νικόδημος ο Αγιορείτης (1749-1809) θα συμπεριλάβει το όνομα του Αυγουστίνου στον *Συναξαριστή* του (1819)²⁸ ως εξής: «Μνήμη [15 Ιουνίου] του εν Αγίοις Πατρός ημών, Αυγουστίνου, Επισκόπου Ιππώνος», αφιερώνοντάς του δύο στίχους: «Ἐρωτι φλεχθεῖς τοῦ Θεοῦ Αὐ-

26. Βλ. σ. 22: «Που κιτάπ γιάληνης Αυγουστινοσήν εσερλερινίν πογιουγού τεγίλ, πέλκι ολ ασιρλαρτά γιασαγιάν μουαλλιμλερινίν εσερλερινίν τάχι πογιουγιού τир».

27. Βλ. *Ορθόδοξος ομολογία της πίστεως της καθολικής και αποστολικής Εκκλησίας της Ανατολής και Έκθεσις περί των τριών μεγίστων αρετών: Πίστεως, Ελπίδος και Αγάπης*, 1669, στην έκδοση του Ιωάννη Ν. Καρμίρη, *Η Ομολογία της Ορθόδοξης πίστεως του Πατριάρχου Ιεροσολύμων Δοσιθέου*, Αθήνα 1949, σσ. 147, 156.

28. Βλ. *ΣΥΝΑΞΑΡΙΣΤΗΣ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΜΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΝΙΑΥΤΟΥ. Πάλαι μεν Ελληνιστί συγγραφείς ΥΠΟ ΜΑΥΡΙΚΙΟΥ, ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, Είτα δε μεταφρασθεῖς αμέσως εκ του Ελληνικού χειρογράφου Συναξαριστού, και μεθ' όσης πλείστης επιμελείας ανακαθαρθεῖς, διορθωθεῖς, πλατυνθεῖς, αναπληρωθεῖς, σαφηνισθεῖς, υποσημειώσεσι διαφόροις καταγλαιῖσθεῖς, Υπό του εν μακαρία τη λήξει ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ. Νυν δε τρίτον επεξεργασθεῖς, εκδίδεται υπό Θ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ, ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ, ΠΕΡΙΕΧΩΝ ΤΟΥΣ ΜΗΝΑΣ Μάρτιον, Απρίλιον, Μάιον, Ιούνιον, Ιούλιον και Αύγουστον, ΑΘΗΝΗΣΙ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ, 1868.*

γουςτίνε/Φωστήρ ἐδείχθη παμφαέστατος μάκαρ». Ο Νικόδημος αναφέρεται στον Αυγουστίνω ως «θείον και ιερόν» και ως «Μέγαν Διδάσκαλον και Θεολόγον περιφανέστατον της του Χριστού Εκκλησίας», εκφράζοντας ταυτόχρονα και την απογοήτευσή του για τις ελάχιστες μεταφράσεις των έργων του.²⁹

Σύγχρονοι ελληνορθόδοξοι θεολόγοι, όπως ο Δημήτριος Μπαλάνος, ο Κωνσταντίνος Μπόνης και ο Παναγιώτης Χρήστου, επιχείρησαν να συνδέσουν πτυχές της διδασκαλίας του με τη θεολογία της αδιαίρετης Εκκλησίας.³⁰ Το στοιχείο που επισκίασε την αίγλη του ιερού Αυγουστίνου στην ανατολική Ορθοδοξία και καλλιέργησε επιφυλακτικότητα ήταν οι απόψεις του για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν αργότερα για την καδιέρωση του Filioque στη Δύση. Αφετέρου, μελετητές της θύραθεν φιλοσοφίας, όπως ο Κωνσταντίνος Λογοθέτης³¹ και ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος,³² επεφύλαξαν περίοπτη θέση στο έργο του Επισκόπου Ιπώνος στην ιστορία της χριστιανικής σκέψης. Επίσης, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στην προσπάθειά του να εξιστορήσει και να αποτιμήσει τη θεμελίωση και ανέλιξη του ευρωπαϊκού πνεύματος, ανέδειξε την αυγουστίνηα θεολογία ως ενδεικτική περίπτωση της επιβίωσης της αρχαιοελληνικής παιδείας και σκέψης διά μέσου της χριστιανικής διδασκαλίας.³³

Ο Πατήρ Σεραφεΐμ Ρόουζ επιδίωξε επίσης να αποκαταστήσει το έργο του Αυγουστίνου εντός της Ορθόδοξης δογματικής,³⁴ χωρίς ιδιαίτερο αποτέλεσμα.³⁵

29. Βλ. *Συναξαριστής...*, τόμ. Β', σσ. 206-207.

30. Βλ. Δημήτριος Σ. Μπαλάνος, *Πατρολογία (Οι Εκκλησιαστικοί Πατέρες και Συγγραφείς των οκτώ πρώτων αιώνων)*, Αθήνα 1930, σσ. 463-482, πρβλ. Παναγιώτης Κ. Χρήστου, *Πατέρες και Θεολόγοι του Χριστιανισμού*, τόμ. Ι, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 257-269, και Κωνσταντίνος Γ. Μπόνης, *Ο Άγιος Αυγουστίνος, Επίσκοπος Ιπώνος. Βίος και συγγράμματα*, Αθήνα 1964.

31. Βλ. Κωνσταντίνος Ι. Λογοθέτης, *Η φιλοσοφία των Πατέρων και του Μέσου Αιώνας*, τόμ. Α', Αθήνα 1930, σσ. 278-344.

32. Ιωάννης Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Φιλοσοφικά και χριστιανικά μελετήματα*, Αθήνα 1973, σσ. 95-187.

33. Βλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Η Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, τόμ. Α', Αθήνα [2010], σσ. 45-61.

34. Βλ. Séraphime Rose, *The place of Blessed Augustine in the Orthodox Church*, Πλατίνα, Καλιφόρνια 1983, σ. 30 κ. ε.

35. Η μονογραφία του Αιμιλιανού Τιμιάδη, Μητροπολίτου Σηλυβρίας, *Ο Ιερός Αυγουστίνος*, Θεσσαλονίκη 1988, είναι ενδεικτική επ' αυτού. Πρβλ. Γεώργιος Δ. Μαρτζέλος, «Η Θεολογική Σχολή της Θεσσαλονίκης και ο Ιερός Αυγουστίνος», *Σύνθεσις* 2 (2012), σσ. 76-94.

Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης, ο οποίος μελέτησε την αυγουστίνηα διδασκαλία υπό το φως της πατερικής θεολογίας. Ο π. Ρωμανίδης, αν και μαθητής του πατρός Γ. Φλωρόφσκυ, διαφοροποιήθηκε εν προκειμένω από τον διδάσκαλό του. Ενώ, δηλαδή, ο π. Φλωρόφσκυ θεωρούσε τον ιερό Αυγουστίνο ως έναν από τους μεγαλύτερους πατέρες της Δύσης εντός της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας και τον χαρακτήριζε ως τον κατεξοχήν εκφραστή της οικουμενικής συνείδησης της Εκκλησίας,³⁶ ο π. Ρωμανίδης διαχωρίζει τη θεολογία του Αυγουστίνου από την Ορθόδοξη παράδοση της Καθολικής Εκκλησίας.³⁷ Η απαρχή της επιχειρηματολογίας του ανάγεται στη διδακτορική του διατριβή *Το Προπατορικό Αμάρτημα*, στην οποία επισημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι ο Αυγουστίνος παρερμήνευσε τον Απόστολο Παύλο.³⁸ Ο π. Ρωμανίδης προσάπτει επίσης στον Αυγουστίνο νεοπλατωνισμό³⁹ για τις απόψεις του περί της φύσης της Αγίας Τριάδας.⁴⁰ Ας αναλογιστούμε, επίσης, ότι ο κορυφαίος σύγχρονος Ορθόδοξος θεολόγος Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, παρά τις κριτικές επισημάνσεις του κυρίως ως προς την Τριαδολογία και την Εκκλησιολογία του Αυγουστίνου, δεν ενστερνίστηκε προσεγγίσεις ακραίες όπως ο π. Ρωμανίδης.⁴¹

36. Βλ. ενδεικτικά Γ. Φλωρόφσκυ, *Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοσις*, μετάφραση Δ. Γ. Τσάμη, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 88 κ.ε., 126 κ.ε., 136· του ίδιου, *Το σώμα του ζώντος Χριστού. Μία Ορθόδοξος ερμηνεία της Εκκλησίας*, μετάφραση Ι. Κ. Παπαδοπούλου, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 24 κ.ε., 34 κ.ε., 38, 41 κ.ε., 46 κ.ε., 56 κ.ε., 140 κ.ε.· του ίδιου, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, μετάφραση Π. Κ. Πάλλη, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 249 κ.ε.

37. Βλ. Ιωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία της Ορθόδοξης Καθολικής Εκκλησίας*, τόμ Α΄, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 32 κ.ε., 64-70, 107-120, 225 κ.ε., 339-353· J. S. Romanides, *Franks, Romans, Feudalism and doctrine. An interplay between Theology and Society*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts 1981, σσ. 39 κ.ε., 56 κ.ε., 72-81, 88 κ.ε.

38. Βλ. Ιωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Το Προπατορικό Αμάρτημα*, τρίτη έκδοση, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 130, 143, 154 κ.ά.

39. Πρβλ. Prosper Alfàric, *L'évolution intellectuelle de Saint Augustin, I. Du Manichéisme au Néoplatonisme*, Παρίσι 1918.

40. Βλ. Ιωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, ό.π., σσ. 218, 225-230, 339-353· J. S. Romanides, *Franks, Romas, Feudalism and doctrine*, ό.π., σσ. 39-44, 72-81, 91 κ.ε.· πρβλ. J. S. Romanides, "Highlights in the Debate over Theodore of Mopuestia's Christology and Some Suggestions for a Fresh Approach", *The Greek Orthodox Theological Review* 5/2 (1959-1960), σσ. 182-183.

41. Βλ. J. D. Zizioulas, *Being as Communion: Studies in Personhood and the*

Ο ιερός Αυγουστίνος θεωρείται άγιος στη συνείδηση της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας. Ωστόσο, ενώ στη δυτική Εκκλησία τιμάται ως άγιος στις 28 Αυγούστου, ήδη από τον 5ο αιώνα, η μνήμη του εισήχθη για πρώτη φορά στο Συναξάριο της Ορθόδοξου Ανατολικής Εκκλησίας από τον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη στις αρχές του 19ου αιώνα, τιμώμενος στις 15 Ιουνίου μαζί με τον Άγιο Ιερώνυμο. Έχει πάντως δημιουργηθεί στη μνήμη του αξιοσημείωτη υμνογραφία που περιλαμβάνει Ακολουθίες, παρακλητικό Κανόνα, Χαιρετισμούς και Εγκώμια, όπου ο ιερός πατήρ εγκωμιάζεται ως υπερασπιστής της πίστης, κήρυκας της ευσεβείας και διδάσκαλος της οικουμένης.⁴² Το 1861 μάλιστα αγιορείτης μοναχός συνέταξε ακολουθία, η οποία εκδόθηκε στην Σμύρνη.⁴³

Το λαμπρό παράδειγμα της μετανοίας του και της μεταστροφής του στη χριστιανική πίστη, ο απολογητικός χαρακτήρας της *Πολιτείας του Θεού*, που επέχει θέση πρώτης Πολιτικής Θεολογίας της Εκκλησίας, η ενασχόλησή του με την ανθρωπινή εσωτερικότητα, την ελευθερία της βούλησης και τον απόλυτο προορισμό,⁴⁴ η επιρροή της σκέψης του –η αντίληψή του περί χρόνου,⁴⁵ για παράδειγμα– στις επιστήμες της σύγχρονης εποχής, αποτελούν τη βάση στην οποία θεμελιώθηκε ο εξαιρετικός αντίκτυπος της προσωπικότητας και

Church, Νέα Υόρκη 1985, σσ. 25, 41, υποσ. 35, 88, 95, 144, υποσ. 3, 214, υποσ. 15, 220, υποσ. 28.

42. Βλ. επ' αυτού Rév. Dr. George C. Papademetriou, «Saint Augustine in the Greek Orthodox Tradition», www.goarch.org και Παναγιώτης Ι. Σκαλτσής, «Ο ιερός Αυγουστίνος στο εορτολόγιο και την υμνογραφία», *Ο άγιος Αυγουστίνος στη δυτική και στην ανατολική παράδοση. Πρακτικά ΙΑ΄ Διαχριστιανικού Συμποσίου (Ρώμη, 3-5 Σεπτεμβρίου 2009)*, επιμέλεια Παναγιώτης Αρ. Υφαντής, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 92 κ.ε. Όπως επισημαίνει ο Π. Σκαλτσής, «η Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος τον συγκαταλέγει [τον ιερό Αυγουστίνo] μεταξύ των αγίων Πατέρων και διδασκάλων της Εκκλησίας, η δε Ζ΄ τον ονομάζει μέγα διδάσκαλο και καρποφόρο συγγραφέα της Εκκλησίας» (σ. 84).

43. Βλ. *Ακολουθία του εν αγίοις Πατρός ημών Αυγουστίνου επισκόπου Ιππώνος, συνταχθείσα υπό του πανοσιωπάτου κυρίου Ιακώβου μοναχού Αγιορείτου του Νεασκητιώτου. Τη αιτήσει του ευσεβεστάτου κυρίου Αυγουστίνου Ανδριώτου αρχιτέκτονος*, Σμύρνη 1861. Πρβλ. την ακολουθία που συνέθεσε ο μοναχός Αθανάσιος Σιμωνοπετρίτης, στο Άγιον Όρος, το 2006, στο Σεραφεΐμ Ρόουζ, *Η θέση του Ιερού Αυγουστίνου στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα 2010, σσ. 149-178.

44. Βλ. Νίκος Ματσούκας, «Ελευθερία, προορισμός και αιώνια ζωή κατά τον ιερό Αυγουστίνo», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 64/69 (1981), σσ. 265-272.

45. Βλ. Ιωάννης Αναστασίου, «Οι αντίληψεις του ιερού Αυγουστίνου για τον χρόνο», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 64/69 (1981), σσ. 257-264.

του έργου του στη χριστιανική Δύση. Παρ' όλα αυτά, η διδασκαλία του σηματοδοτεί, από τον 5ο μόλις αιώνα, την προοδευτική αποξένωση μεταξύ της λατινόφωνης Δύσης και της ελληνόφωνης Ανατολής.⁴⁶ Αυτή η αποξένωση, που επηρέασε τον λόγο, τις θεολογικές αντιλήψεις και εντέλει τον ίδιο τον πολιτισμό, μας βοηθά ίσως να κατανοήσουμε και την ελλιπή μεταφορά των έργων του στην ελληνική γλώσσα.⁴⁷ Στην Ύστερη Βυζαντινή περίοδο εντούτοις, είχε σημειωθεί ουσιαστικό ενδιαφέρον στους κύκλους των θεολόγων και λογίων: Για παράδειγμα, ο Μάξιμος Πλανούδης μετέφρασε, κατ' εντολήν του αυτοκράτορα Μιχαήλ του Η', το *De Trinitate*, ο Δημήτριος Κυδώνης επέλεξε να μεταφράσει έξι έργα του Αυγουστίνου ευρείας αποδοχής για να προβάλει το κύρος του ιερού πατρός στην Ανατολή και να υπηρετήσει με τον τρόπο αυτόν την ένωση με τη δυτική Εκκλησία, και ο Πρόχορος Κυδώνης, ο οποίος, παρακινούμενος από θεολογικά κίνητρα, μετέφρασε πλειάδα αυγουστίνειων έργων, μεταξύ των οποίων αποσπάσματα από το *De Trinitate* και μια συλλογή οκτώ επιστολών που αναφέρονται στη δυνατότητα της θείας του Θεού.⁴⁸

Ο ανώνυμος συγγραφέας δεν αποτόλμησε να αναμετρηθεί με το *opus magnum* του Αυγουστίνου, την *Πολιτεία του Θεού*, που αποτελεί την πρώτη χριστιανική φιλοσοφία της ιστορίας, μια πραγματεία για τη Θεία Πρόνοια, η οποία κυβερνά και κατευθύνει τον κόσμο και για την απόλυτη επικράτηση της πίστης και της θείας δικαιοσύνης.⁴⁹ Ενδεχομένως ένα τέτοιο εγχείρημα

46. Βλ. Δ. Ζ. Νικήτα, «Η παρουσία του Αυγουστίνου στην Ανατολική Εκκλησία», *Κληρονομία* 14/1 (Ιούνιος 1982), σσ. 7-26. Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνος, ό.π., σσ. 479-480, και Josef Lössl, “Augustine in Byzantium”, *The Journal of Ecclesiastical History* 51 (2000), σσ. 267-295.

47. Η σχετικά πρόσφατη έκδοση των *Εξομολογήσεων* από τη Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου αποτελεί υποδειγματική εργασία για τη σχολιασμένη μετάφραση του αυγουστίνειου έργου. Βλ. Αγίου Αυγουστίνου, *Εξομολογήσεις*, τόμ. Ι και ΙΙ, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Πατάκης, Αθήνα 2009.

48. Βλ. Άννα Κόλτσιου-Νικήτα, «Ελληνικές μεταφράσεις έργων του ιερού Αυγουστίνου. Κίνητρα και σκοποί», Παναγιώτης Αρ. Υφαντής (επιμ.), *Ο άγιος Αυγουστίνος στη δυτική και στην ανατολική παράδοση. Πρακτικά ΙΑ΄ Διαχριστιανικού Συμποσίου (Ρώμη, 3-5 Σεπτεμβρίου 2009)*, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 247-263.

49. Βλ. E. Logoz, “La philosophie de l’histoire de saint Augustin”, *Revue de Théologie et de Philosophie* 6 (1918), σσ. 281-292, πρβλ. Norman Hepburn Baynes, “The Political Ideas of Saint Augustine’s *De Civitate Dei*”, *Byzantine Studies and other Essays*, Λονδίνο 1955, σσ. 288-306, και Emile Callot, *Les trois moments de la philosophie théologique de l’histoire*, Παρίσι 1974, σσ. 33-132. Βλ. επίσης τη σημαντική μελέτη του J. H. S. Burleigh, *The City of God: A Study of Augustine’s*

θα μπορούσε να εμπλουτίσει και το κείμενό του με στοιχεία από την παράδοση της χριστιανικής παραινετικής γραμματείας.⁵⁰ Αντιθέτως, διαφαίνεται ότι σκοπός του υπήρξε συγκεκριμένος και εν πολλοίς ιδεαλιστικός: να αποκαταστήσει τον ιερό Αυγουστίνω ως μέγα διδάσκαλο της ενότητας της Εκκλησίας και να αντικρούσει την αντίληψη ότι από την αυγουστίνηα διδασκαλία εκπηγάζει το χάσμα μεταξύ της δυτικής και της ανατολικής Εκκλησίας.

— 38 —

λαχὴν κουτρετι ἰλέ βούτζουτέ κελίρσε τε, χόυναχ-
κισιάρη μούτζιμιλιγινί τῆφ ἔτμεγέ μούκτετιρ ὄλμα-
γιήπ κ ε φ α ρ ἔ τ ὄλάμαζ. Λούθρος βέ ρεφικλερινί
πού ματτέγι τζόκ τικκάτλε πειγιάν ἔττικλερί μα-
λόμυ τιρ. Τεπριγέ γιάνι χόυναχὴν ἀβφή γιάλνηνζ
Χριστοσὴν κεφαρετι ούζερινέ μεπνί ὀλούρ. Αὐγουσ-
τινοσὴν κεφαρέτ χακκηντζά ὀλάν ταλιματὴ πού χου-
σουστὰ τάχι νοκσάν ἰτί κι Χριστοσὴν κεφαρετινί
μ ὀ υ σ τ α κ ἰ λ ε ν λαζήμ ὀλτηγηνή ἰκάρ βέ ταλίμ
ἔτμέζ ἰτί. Μέσελα ε' Ἀλλαχὴν χικμετι Ἐλλαχὴν ἰν-
σάν ὀλούπ τεβελλούτ ἔτερέκ βέ χόυναχιαρλαρήν
ἔλλεριντζέν σιγασέτ τζεκεμεσί γιοληντζάν γάχιρ γιῶλ
ἰλέ ἰσανλαρή χελάς ἔτέμετι τεγενλέρ ἀκίλ τεγιλ
τιρλέρ.» Βέ πασάκ γερετέ «Ἰπνουλλαχὴν ἰνσάν ὀλούπ
τα ὄλμεσιντζέν γάχιρ γιῶλ ἰλέ ἰσανλάρ χελάς ὀλου-
μάζ μη ἰτιλέρ» τεγιού σούαλ ὀλουτηγηντζά, «πού
γιῶλ ἔγι τιρ» τεγιού τζεθάπ βερμέκ κιφαγέτ ἔτμέζ,
βέ «πασάκ γιῶλ τζόύμλεγε κἀτιρ ὀλάν Ἐλλαχ ἰτζόυν
μῶμικιν τεγιλί τι» ἔτμεμελί εζ, ἀντζακ «ταχά μ ὀ υ -
ν α ἰ ἰ π ἰ ρ γιῶλ γιῶκ τῆρ τεγιού τζεθάπ βερμέκ
κερέκ τιρ» ἔτμέζ τιρ. Πού κουσουρτζάν τζηκάν μα-
ζαρράτ πῖλα δούπχέ Αὐγουστινοσά ἀσικίάρ ὄλματη,
ζῖρα ἀνήν κουββετι πασάκ μούτζατελελέρ ούζερινέ
σάρφ ὀλουτζού, βέ πού ματτέ λαγιηκῆίλε ἀντζακ
Αὐγουστινοσὴν βακτηντζάν γετι γιῶζ σενέ σόνρα
τάφσεκῶτ ούζρέ πειγιάν βέ τεεκίτ ὀλουμῆς βέ κε-
φαρετιν ἰκτιζασὴ ἀταλέτι Ἐλαχιγενίν ματλουπατὴ

— 39 —

ούζερινέ μεπνί ὀλούπ μούστακίλεν λαζήμ ὄλμασὴ
πειγιάν ὀλουμῆς τῆρ.

Ἄγιος Αὐγουστινοσὴν πού κούτζούκ τερτζεμέν
ἀχβαληντζάν μεράμ χέρ χουσουστὰ κιαμίλ βέ πι-
κουσοῦρ τιρ ἀτέμι γιάσῶτ ταλιματηνὴ χέρ νοκτατὰ
κουσουρσὴζ ἰστέρεπ ἰσάτ ἔτμέκ τεγιλ τιρ, λάκιν
ἔγερ πονου ὀκουγιανλάρ πουντζάν τακρίπεν 1,500
σενέ μουκαττέμ γιασάμῆς ὀλάν μούττακί βέ μου-
καττές χατεμέι κιλισί μεσιχιγενίν πῖρμεσχορηνήν
ἀτζίπ ὀμρού βέ ἰσί βασητασῆίλε τερούεν μούτεσε-
σίρ ὄλμαζλάρ ἰσέ ἰσπου ἔμεγιμίζ πικουτέ γερε σάρφ
ὀλουμῆς ὀλούρ. Πῶίλε ἀτέμελεριν ὀμρούντζέν βέ ἰσλε-
ριντζέν τολαγιή τερουνί τιλτζέν Ραππά δούκρανιγετι-
μιζι τακτιμ ἔτμέκ)ε περαπῆρ ἀνλεριν ὄνεκλερινί
νουρήιλε πῖζ κεντιλεριμίζ τάχι πού τῶνγιατὰ ἰμ-
ράρη ὀμρ ἔττιγιμίζ μούττεττέ ταχά ζιγιατέ Χρι-
στοσά μούκτετι ὄλμακ βέ ταχά γαιρέτλε Χριστός
ἰτζόυν ἰφά χητμέτ ἔτμέκ παπῆντζά ἀρζουκῆς βέ κα-
ρακῆρ ὄλμαμῆζ κερέκ τιρ.

Η κατακλείδα.

Philosophy, Λονδίνο 1949, πρβλ. το εισαγωγικό κείμενο του Andréas Dalleggio για τη μετάφρασή του: Saint Augustin, *Η Πολιτεία του Θεού (De Civitate Dei)*, σχολιασμένη μετάφραση του Andréas Dalleggio, Αθήνα χ.χ., σσ. η'-ιε'.

50. Βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Οι παραινέσεις προς την εξουσία στην Ορθόδοξη παράδοση*, Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, Χανιά 2008, όπου και σύνοψη της σχετικής βιβλιογραφίας.